

Drie poente die de vrouwe haren sone leerde

WIM VAN ANROOIJ EN FRITS VAN OOSTROM
Rijksuniversiteit Leiden

De meest actuele onderzoeksvraag omtrent het handschrift-Van Hulthem is die naar de veronderstelde stedelijke achtergrond van deze codex. Met meer en minder stellig- en schoorvoetendheid hebben recentelijk Van Anrooij en Van Buuren, Lie en Pleij het grootste verzamelhandschrift van de Middelnederlandse letterkunde stadsburgerlijke antecedenten toegedacht (zie hun bijdragen aan Pleij e.a. 1991). En waarom ook eigenlijk niet, waar het een betrekkelijk eenvoudig uitgevoerd volkstalig verzamelboek betreft dat aan het begin der vijftiende eeuw in Brussel of omgeving moet zijn geboekstaafd?

De hier uitgegeven tekst uit Hulthem, nr. 96, lijkt deze sociale situering evenwel op hinderlijke wijze te weerspreken. Er is hierin een wijze dame aan het woord, die haar zoon onderwijst in de deugden die hij in zijn verdere leven moet betrachten. Vanuit de hierboven veronderstelde context van het boek zou men wellicht verwachten dat zij de jongen onderricht in noties als hard werken, spaarzaamheid en zelfstandigheid – en dit alles dan waarschijnlijk ook nog overgoten met een stedelijke saus van stoïcisme, sexualiteit en strontfolklore.

Maar het is daarentegen een en al noblesse wat de klok slaat (vgl. Van Oostrom 1989, 34-36). De zoon moet vooral leven voor een goede naam (v. 32, 39, 60, 64, 78), en dat betekent in de eerste plaats (v. 33-48): in het gevecht niet van de zijde wijken van zijn veldheer. Ten tweede (v. 49-64): het zegel is voor een heer een heilige zaak; de afspraken waaraan het is gehecht, moeten tot elke prijs gestand worden gedaan, wil hij daadwerkelijk als edelman bekend staan – reden temeer om goed te overwegen waarom en wat men zegelt. Ten derde (v. 65-78) moet een heer de ridders en de knechten die hem dienen, met inbegrip van hun families, liefhebben en respecteren, en bijvoorbeeld hun vrouwen en dochters niet lastigvallen (!).

De geïmpliceerde zoon van deze moederlijke raad – die zelf alleen in v. 27-28 aan het woord komt, en dan nog slechts indirect – heeft onmiskenbaar trekken van de aristocratische jonkman, een jonge ridder die misschien niet zelf tot de allerhoogste adellijke rangen zal behoren (v. 34-44), maar toch voor een aanzienlijke positie is voorbestemd, met een aanmerkelijk gevolg aan ridders ook (v. 66-76) dat hij rechtvaardig moet regeren. Dat het juist een vrouw moet zijn die aan de jongen deze ridderlijke levenslessen voorhoudt, is voor wie de Arturliteratuur een beetje

kent, niet echt verwonderlijk: men denke aan de Dame du Lac die Lancelot zijn ridderlijke opvoeding geeft (ook in de vorm van ‘mondelijke theorieles’), en vooral aan de vergelijkbare rol van de moeders van Ferguut en, in het bijzonder, Perchevael. Wie durft en wil – binnen de Amerikaanse mediëvistiek schijnt zoiets tegenwoordig aan de orde van de dag te zijn – kan in deze gender-rol nog trekken zien van een oeroud matriarchaat.

Maar voor we te ver van het handschrift-Van Hulthem afraken, verdient het onze aandacht dat de leerrede van de moeder in deze codex wordt voorafgegaan door een proloog, en gevolgd door explicatie vanuit het perspectief van een verteller/sprookspreker. De explicatie doet op het eerste oog niet zoveel anders dan de moederlijke lessen nog eens in eigen woorden navertellen. Maar bij nader toezien lijkt de spreker hier de teneur van de adviezen veelbetekenend te moduleren. Als hij de eerste les bespreekt (v. 85-92), is de militante context op zijn minst enigszins afgezwakt, en getransformeerd in een algemeen advies tot *scamelheit* (vgl. Van Buuren 1984). In de bespreking van het tweede punt (v. 93-100) is het accent verschoven van de bezegeling die schuld maakt naar de vooruitziende blik waarmee een heer zijn afspraken moet maken. In het geval van het derde advies lijkt de spreker zelfs enigszins verlegen te zijn geweest om een goede overdrachtelijke toepassing te bedenken: *sone weet ic bat gheliken wien dan ict gheliken mach der trouwen*. Weer is de toepassing veralgemeend, in de richting van betrouwbaarheid jegens de eigen kring van hoog tot laag. De verschillen zijn beslist niet spectaculair, maar de nuances significant: de eer is er nog steeds, de heren ook; maar het militante en het ridderlijke zijn overvleugeld door een algemene vorm van rationele deugdzaamheid. Hebben we hier met een bewuste herinterpretatie te doen, ontwikkeld om klassieke aristocratische principes toepasselijk te maken in een stedelijke elitaire context?

De proloog van deze tekst geeft extra steun aan zo’n gedurfde veronderstelling. Hier gaat de spreker nog een stapje verder in de uitbreiding van de actieradius van de adviezen. Terwijl de moederlijke lessen verderop toch uitsluitend relevant zijn voor een (opgroeïende) man, kondigt de proloog een deugdenleer aan voor *elc*, [...] *weder hi man si ochte vrouwe*. De deugden waarom het hier blijkt te gaan zijn *scaemte*, *wijsheit ende trouwe* – en wie dit drietal respecteert, *heeft edelheit in hem besloten*. De deugden maken dus de inborst edel, wat echt iets anders is dan het ‘noblesse oblige’ van waaruit de moeder lijkt te spreken. Als we de proloog mogen geloven, ligt de weg naar innerlijke (en lees: ware) adel voor eenieder open die de deugd in ere houdt. Daarvoor hoeft men niet noodzakelijkerwijs een man te zijn, laat staan het slagveld op te gaan, een eigen zegel te voeren of er een aanzienlijke hofhouding op na te houden. Dit kon eenieder zich ter harte nemen die een beetje meetelde in de Brabantse stadscultuur der late Middeleeuwen.

Zoals wel vaker in het handschrift-Van Hulthem (en vooral als het om teksten uit de oude, hoofse sfeer gaat? vgl. *Vergi*), staat de proloog dan wel niet haaks op

het gedicht, maar vertoont zij toch een ‘knik’ met de *materie* van de tekst (vgl. overigens de opmerkelijke verzen 21-22). Het gaat zeker te ver om zonder meer te veronderstellen dat hier om een oude kern iets heen gemaakt is (of duidt het opmerkelijke enjambement van v. 24-25 er juist op dat er aan een oudere versie is gesleuteld?). Misschien zijn de *Drie poente* nog eerder aan een bron ontleend (zie ook v. 23!), bijvoorbeeld een Oudfrans gedicht dat, zoals wel vaker aan de orde lijkt te zijn geweest (vgl. Van Oostrom 1992, 316, n. 4), meer hoofds-aristocratisch van sfeer was en bij bewerking in de Middelnederlandse sproke werd ‘verburgerlijkt’? En weer is het vooral opvallend hoe daarbij *wijsheit* (goed voor *den lande* [!] *ende den here*) op de voorgrond is geplaatst (v. 1, 13, 94), waarvoor men toch een heel traject heeft afgelegd vanaf het punt in de moederlijke levensleer waarmee het is verbonden, namelijk het zegelen. Is het dan toch zo dat tekst 96 in Hulthem de stadsburgerlijke situering van het boek veeleer bevestigt dan weerspreekt?

Literatuur

- A.M.J. van Buuren, ‘Dat scamelheit thoechste poent es van minnen’, in: J.J.Th.M. Tersteeg en P.E.L. Verkuyl (red.), *Ic ga daer ic hebbe te doene. Opstellen aangeboden aan prof.dr. F. Lulofs ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Groningen*. Groningen, 1984, p. 127-148.
- F.P. van Oostrom, ‘Lezen, leren en luisteren in klooster, stad en hof’, in: N. Heimeriks en W. van Toorn (red.), *De hele Bibelebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden*. Amsterdam, 1989, p. 15-40.
- F.P. van Oostrom, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*. 3e dr. Amsterdam, 1992.
- H. Pleij e.a., *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen*. Amsterdam, 1991. Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen 4.

DRIE POENTE DIE DE VROUWE HAREN SONE LEERDE

XCVI

- 1 Scaemte, wijsheit ende trouwe –
Dese drie poente sal elc ane sien,
Weder hi man si ochte vrouwe,
4 Want daer vele dochden ave ghescien.

- 1 *scaemte*: eergevoel
2 *ane sien*: in het oog houden
3 *weder [...] ochte*: hetzij ... of
4 *daer [...] ave*: daardoor

Dese drie sijn fundament
 Daer alle doghet sijn uut ghesproten.
 Soe wie dese drie met herten mint
 8 Heeft edelheit in hem besloten.

Scaemte die heet meneghen ridder
 Ende oec meneghen goeden stam
 Dranc doen drincken soer ende bitter
 12 Die hem herdelike ane quam.

Dander poent es wijsheit,
 Daer den lande ende den here
 Herde vele ane gheleit,
 16 Ende oec eest een poent van groter eren.

Trouwe dat es dalder leste
 Van desen drien ende oec slot.
 Ic rade elken dat hise veste
 20 Wantse selve ghemaect heeft God.

Nu gaic uut mier prologhen
 Ende trecke ter materien waert.
 Een tijts soe was mi vertoghen
 24 Hoe dat een vrouwe uut goeder aert

Haren sone te voren leide
 Dat hi drie poente van haer hilde.
 Hi andwerde ende seide,
 28 Waert moghelijc, dat hijt doen wilde.

Die vrouwe sprac: 'Lieve kint, verstaet:
 Het sijn drie poente sonder blame;
 Hier bi willic dat ghise ontfaet:
 32 Si moghen meeren uwen name.

Dits dierste poent, hoert na mi:
 Als ghi ghewapent sijt om striden
 Daer meerder heren sijn dan ghi
 36 En seldi ierst niet achter tiden,

9 *heet*: heeft10 *stam*: (iemand uit een bepaald) geslacht11 *soer*: zuur12 *herdelike ane quam*: zeer aangreep15 *gheleit*: gelegen ligt19 *veste*: een vaste plaats geeft (in het gemoed)23 *vertoghen*: verteld24 *uut goeder aert*: vanuit een edele natuur25 *te voren leide*: voorlegde26 *hilde*: ter harte moest nemen30 *sonder blame*: uitstekend32 *meeren*: vergroten35 *meerder*: voornamere36 *ierst*: als eerste. *achter tiden*: terugtrekken

- Maer altoes biden hoofde bliven
 Daer ghi met sijt comen daer;
 Soe mach men uwen name scriven
 40 In scamelheiden, wet vor waer!
- Want het es ene jammerlike vraghen
 Dat men enen ridder vracht
 “Waer lietti uwen here verslaghen?”
 44 Die scaemte al in sijn herte dracht.
- Hier bi, lieve kint, soe radic u
 Dat ghi dit poent hebt voer oghen
 Van desen daghe vorwaert nu,
 48 Waer ghi sijt, na u vermoghen!
- Dander poent dat ic rade:
 Soe waer ghi uwen zeghel sent,
 Dat ghijt met herten hout ghestade,
 52 Want daer u trouwe in es bekennt.
- Maer eer ghi zeghelt, soe ane siet
 Hoe ghi zeghelt ende watte,
 Soe misselike eest wat na ghesciet;
 56 Met herten soe radic u datte.
- En es here op erterike
 Wat hi zeghelt, hi en moet houden
 Sal hi leven ghetrouwelike
 60 Ochte oec edel sijn ghescouden.
- Hier bi, lieve kint, waer ghi sijt,
 Gheeft emmer uwen worden macht
 Ocht wat ghi zeghelt tenegher tijt;
 64 Soe weert al docht in u gheacht!
- Nu verstaet mine derde lere:
 Ridderen, knechten, die u lijf
 Achter waren, dien doet ere
 68 Ende en staet niet na haer lijf,

37 *hoefde*: aanvoerder39 *scriven*: noemen40 *in*: vol. *scamelheiden*: dapperheid43 *here*: (leger)aanvoerder. *verslaghen*: gedood50 *waer*: wanneer. *sent*: aan verbindt (om aan derden te sturen)51 *hout ghestade*: gestand doet52 *daer [...] in es bekennt*: daaraan wordt ... afgemeten53 *ane siet*: bedenk54 *hoe*: waarom55 *misselike*: onzeker59 *sal*: wil60 *ghescouden*: genoemd (in het openbaar)63 *ocht wat ghi*: (bij) wat u ook64 *docht*: deugd67 *achter waren*: bewaken

- Noch na hare kinderen, wats ghesciet.
 Ghi mochter u bederven met,
 Lieve kint, daer es groet verdriet
 72 Dicke af comen, dat ghijt wet.
- Hier bi soe seldi met trouwen
 U ghesende altoes minnen;
 Noch ane maeghden, no aen vrouwen
 76 Die hem toe hoert gheen arch beghinnen.
- Soe staen si u ghetrouwelike bi;
 Oec soe blijfdire met gheert.
 Dese drie poente hout van mi,
 80 Lieve kint, soe waer ghi u bekeert!
- Nu elc here van hogher machte
 Die in eren wilt volstaen,
 Nemt dese drie poente in sine ghedachte
 84 Want der doghet vele leghet aen.
- Dierste, na mijns sijns viseren,
 Van deser werder vrouwen leren
 Mach men billijc compareren
 88 Scamelheden min no mere;
- Want menech werf edel man
 Bleven es bi groten heren
 Om dat hi niet wech en ran;
 92 Want scamte en woden niet laten keren!
- Dander poent es woenachtech
 Inder wijsheit groet ende smal;
 Want een here moet sijn vordachtech
 96 Sijns sijns wanneer hi zeghelen sal.
- Oec en eest ghene clene sake,
 Eens heren zeghel, verstaet den sin:
 Hets seker, na der wiser spraken,
 100 Sijns selfs trouwe, meer no min!

- 69 *wats ghesciet*: wat er ook voorvalt
 70 *bederven*: te gronde richten
 74 *ghesende*: gevolg
 76 *arch*: kwaad
 80 *u bekeert*: gaat en staat
 82 *volstaen*: blijven staan
 85 *mijns sijns viseren*: mijn mening
 86 *werder*: edele
 87 *compareren*: gelijkstellen aan
 92 *woden*: wilde hem
 93 *woenachtech*: verankerd
 95 *sijn vordachtech*: anticiperen op
 96 *sijns sijns*: zijn eigen positie

Dleste poent van desen drien,
 Na der leringhe vander vrouwen,
 Sone weetic bat gheliken wien
 104 Dan ict gheliken mach der trouwen.

Oec willic u dit verclaren:
 Sijn si hoghe, sijn si neder,
 Die eens heren ere verwaren,
 108 Sal een here verwaren weder.

Soe verwaert hi, des sijt vroet,
 Trouwe, lijf, goet ende ere.
 Soe wie dese drie poente doet,
 112 Heeft verstaen der vrouwen lere!

Nota: item CXII verse.

107 *verwaren*: beschermen

Aantekeningen

De tekst is geschreven op F.78R,b,1-F.78V,b,26. Een eerdere uitgave is C.P. Serrure (ed.), 'Kleine gedichten uit de dertiende en veertiende eeuw', in: *Vaderlandsch museum* 1 (1855), p. 337-340, nr. xxxiv.

- 1 *Scaemte*: de *S* is een rode initiaal van twee regels hoog.
 2 *poente*: Serrure geeft *poenten*.
 4 *ave*: Serrure geeft *ane*.
 5 *Dese*: de *D* is een rode lombarde van een regel hoog. Een dergelijke lombarde keert vanaf hier regelmatig om de vier verzen terug. Op basis van deze lombardenstructuur kiezen we voor een presentatie van de tekst in vierregelige strofen.
 26 *poente*: Serrure geeft *poenten*.
 27 *andwerde*: Serrure geeft *antwerde*.
 37 *hoefde*: het handschrift heeft *hoefde*, zo ook Serrure.
 49 Na *ic* voegt Serrure *u* toe.
 75 *ane*: Serrure geeft *aen*.
 83 *sine*: Serrure geeft *sinen*.
 89 *werf*: het handschrift heeft *verf* (vgl. *MNW* 6, 1439), zo ook Serrure. *edel man*: Serrure geeft *edelman*.
 93 *poent*: Serrure geeft *poente*.
 97 *en*: Serrure geeft *ende*.
 104 *der*: Serrure geeft *ter* (zie ook reeds *MNW* 2, 1262).